

Lediggangens spøgelse

Arbejdsløshed fra Den store depression til Coronakrisen

Det ville dårligt give mening at indlede denne artikel uden at forholde sig til den enorme arbejdskrise, der er i færd med at udfolde sig over det meste af verden. Fra sin begyndelse som en (ganske alvorlig) sundhedskrise har COVID-19-epidemien udviklet sig til en decideret recession, hvor 55 millioner mennesker i skrivende stund har søgt om arbejdsløshedsunderstøttelse i USA siden epidemiens begyndelse i marts, hvilket svarer til, at cirka en tredjedel af den amerikanske arbejdsstyrke har været ledig i kortere eller længere perioder. I april steg arbejdsløshedsraten til det højeste siden Den store depression i 1930'erne, da forretningsmænd i jakkesæt sprang ud fra højhuse, og store dele af befolkningen måtte hente deres mad i brødkøer. I Danmark er vi i første omgang gået ram forbi, blandt andet på grund af hjælpepakker og det faktum, at vi har et anderledes arbejdsmarked end det amerikanske – uden samme grad af “bullshit jobs” og prekært arbejde. Men hjælpepakkerne løber ud på et tidspunkt, og hvad kommer der til at ske, når eksporten falder som resultat af mindre udenlandsk købekraft?

Coronakrisen er ikke blot skræmmende, fordi den truer os på livet, men også fordi den truer os på arbejdslivet. Som alle, der har været indlagt til endeløse online-møder fra klaustrofobiske hjemmekontorer, ved, sætter krisen spørgsmålstegn ved vores arbejdsliv og eksponerer os for en hverdag uden de sociale og livsmæssige rammer, arbejdet normalt sikrer. Vi tvinges til at genoverveje forholdet til vores job og får en dyster forsmag på et usikkert fremtidigt arbejdsmarked, hvor maskiner overtager en større række opgaver, og det meste menneskelig interaktion foregår via skærme.

De dystre udsigter for fremtidens arbejdsliv, som coronakrisen har forstærket, skyldes i høj grad de forestillinger, vores kultur knytter til lønarbejde samt lønarbejdets modstykke: arbejdsløshed. Arbejdsløshed kan defineres som det ufrivillige fravær af lønarbejde. I kunst og litteratur repræsenteres arbejdsløshed ofte som et spøgelse, der hjemsøger vores samfund – et motiv der blandt andet ses i beskrivelsen af afindustrialiserede byer som “spøgelsesbyer” og i arbejdsløse karakterer som levende døde, der driver hvileløst rundt uden mål og mening med tilværelsen. Uanset

om vi er direkte truet af arbejdsløshed eller ej, synes spøgelset at ligge latent i vores kultur og præge fornemmelsen for, hvor vi som samfund er på vej hen. En fremtid uden velkendt og regelmæssigt arbejde fremstår for de fleste stadig som en dystopi.

Trods arbejdsløshedens tydelige kulturelle fingeraftryk glimrer arbejdsløshedsforskningen ved manglen på kulturstudier.¹ Forskning i arbejdsløshed har særligt fundet sted indenfor fagene sociologi og økonomi og har derfor oftest beskrevet de arbejdsløse som en social gruppe på bunden af samfundet eller gennem abstrakte økonomiske modeller. Denne artikel forsøger at råde bod på dette hul i forskningen ved at undersøge de kulturelle og følelsesmæssige sider ved arbejdsløshed. Etnologiske studier har tidligere beskæftiget sig med de følelsesmæssige reaktioner på arbejdsløshed, men ofte ud fra en antagelse om, at disse er mere eller mindre historisk uforanderlige og *per se* hører med til arbejdsløshedserfaringen.² Med denne artikel forsøger jeg at historisere arbejdsløshed og dennes plads i den kulturelle bevidsthed. I stedet for at studere begrebet som et strukturelt eller økonomisk fænomen, undersøger artiklen de fantasier, idéer, fornemmelser og drømme, der knytter sig til arbejdsløshed som forestilling.

Via forskellige nedslag i den engelsksprogede litteratur – Walter Greenwoods *Love on the Dole* (1933), John Steinbecks *The Grapes of Wrath* (1939), Alan Sillitoes *Saturday Night and Sunday Morning* (1958) og James Kelmans *How Late It Was, How Late* (1994) – nærmer artiklen sig, hvad man kunne kalde arbejdsløshedens følelshistorie. Med metodisk inspiration i affektstudierne spores en fælles kulturel fortælling, der forklarer, hvordan arbejdsløshed er blevet forstået og *følt* fra sit gennembrud i den offentlige bevidsthed i 1930'erne til i dag. Artiklen udvikler både et begreb om en specifik litterær form (arbejdsløshedsromanen) samt en parallelt opstået emotionel genre (arbejdsløshedsgenren), defineret som den konstellation af følelser, der forventes af de arbejdsløse. Som vi skal se, er arbejdsløshedsgenren relativt fleksibel i både udtryk og indhold, hvilket gør, at arbejdsløshed som forestillingskraft kan yde støtte til skiftende politiske projekter og ideologiske platforme – fra socialismen i 1930'erne til højrepopulismen i dag. Arbejdsløshedens fortælling er altså ikke en simpel tragedie eller nødvendigvis en forfaldshistorie, men snarere en fortælling om de skiftende historiske strømninger og følelser, som arbejdsløshed har interageret med og fremavlet.

Udgangspunktet for artiklen er, at arbejdsløshed på én gang er en økonomisk, historisk og kulturelt forankret kategori. Økonomisk, fordi arbejdsløshed er et strukturelt (rest)produkt af kapitalismens akkumulation, som Karl Marx kaldte en "reservehær af arbejde", og som er nødvendig for, at kapitalisterne kan holde arbejderklassens magt og lønninger nede. Historisk, fordi forståelsen af arbejdsløshed har ændret sig over tid – og stadig gør det – i samspil med kriser, konjunkturudsving, ændringer af arbejdsmarkedet, politiske kampe osv. Og kulturelt, fordi repræsentationer, kunst og populærkultur er med til at præge fortællingen om de arbejdsløses kår og deres omtale i den offentlige debat. Den walisiske venstreintellektuelle Raymond Williams har fx forklaret, hvordan fremkomsten af det moderne begreb om arbejdsløshed ikke blot var en naturlig konsekvens af kapitalismens opståen i det 19. århundrede, men også resultat af en række kampe fra arbejderbevægelsen og affilierede kunstneriske bevægelser, der havde til formål at adskille be-

grebet fra det moraliserende victorianske begreb lediggang (“idleness”) (Williams 2011, 275).³ De arbejdsløse var ikke blot dovne eller moralsk forkastelige individer – selvom disse konnotationer unægteligt stadig hænger ved i den offentlige debat – men også del af et større samfundsmæssigt problem. I forlængelse af Williams kan man tillige sige, at der knytter sig en særlig *følelsesstruktur* til de arbejdsløse, som er historisk betinget, men som kan identificeres og sammenlignes gennem analyser af kunst og populærkulturelle fremstillinger.⁴

Arbejdsløshed som genre

Potentialet i en affektiv undersøgelse af arbejdsløshed er, at den kan nærme sig en forståelse af, *hvordan arbejdsløshed virker* – emotionelt, kulturelt og politisk. Som led i en sådan affektiv undersøgelse er det som sagt givtigt at genbesøge det klassiske begreb om “genre” og sågar kalde arbejdsløshed for en genre. For litterater og kulturstuderende kan det utvivlsomt virke forvirrende at benytte sig af begrebet genre til at beskrive en social situation som arbejdsløshed, eftersom vi er vant til at definere genrer som æstetiske kategorier udviklet i overensstemmelse med stilkonventioner, formtraditioner, kommercielle hensyn og lign.⁵ Med genrer plejer vi at tænke på westerns, fantasy og science fiction; letgenkendelige formater, der tilkendegiver sig via en række signaler (cowboyhatte, drager, flyvende tallerkener) og dermed forbinder værkerne til specifikke forståelsesmæssige universer og traditioner.

Ordet genre har sit ophav i det latinske *genus*, hvilket blot betyder slags, og der skulle derfor ikke være noget til hinder for at bruge ordet i en mere udvidet betydning, som overskrider snævre æstetiske kendetegn. Man kan tale om genrer af træer, dyr og mennesker, og begrebet kan bruges til at beskrive udviklinger inden for naturvidenskab, design, forbrug og livsstil (Highmore). Teenagere, der klæder sig i goth-tøj og lytter til emomusik, kan fx siges at udleve en form for genre, fordi de reproducerer visse sociale koder og stilmarkører samtidig med, at de genforhandler disse i deres specifikke personlige udtryk. På denne måde kan man hævde, at kendetegnene for genrer ikke kun baserer sig på bestemte stiltræk, men også på de følelser, de forventes at fremkalde – i goth-teenagernes tilfælde et sæt af følelser, der har med “teenage-angst” og *Weltschmerz* at gøre. Hvis man benytter sig af en udvidet betydning af genre, kan begrebet altså tildeles en bredere sociologisk funktion, der kan bruges til at undersøge kulturelle levevis og deres normative former.⁶

I sine bøger *The Female Complaint* (2008) og *Cruel Optimism* (2011) udvikler den amerikanske affektteoretiker Lauren Berlant et lignende begreb om genre. Berlant definerer genre som “an aesthetic structure of affective expectation, an institution or formation that absorbs all kinds of small variations or modifications while promising that the persons transacting with it will experience the pleasure of encountering what they expected” (Berlant 2008, 4). Med andre ord er genre for Berlant en række kulturelt forankrede forestillinger til de følelser, som visse sociale situationer forventes at indebære. Man kan siges at leve op til eller bryde med specifikke genrekonventioner, hver gang man opfører sig på en bestemt måde. Hvis man fx stiller op til en forelæsning i tweedjakke med et manuskript, et slideshow og en seriøs mine, lever man op til forelæsningsens genre. Hvis man derimod stiller op i tylskørt

og improviserer frit, forbryder man sig mod denne genre, fordi man ikke lever op til de affektive forventninger, som knytter sig til forelæsningsgenren. For Berlant er ærkeeksemplet på en genre med stor indflydelse på vores dagligdag kvindelighed (*femininity*). Kvindelighed er på én gang en performativ artikulation af et køn – her hører vi et ekko af forbilledet Judith Butler – men samtidig en forventningsramme, som mennesker læner sig op ad for at opnå følelsesmæssig bekræftelse.⁷ På denne måde forestiller Berlant sig ikke, at vi uden videre kan slippe af med genrer, da der altid vil være behov for sådanne følelsesmæssige støttesystemer. Problemet for Berlant er snarere skadelige genrer, hvorunder hun inkluderer sit ofte refererede begreb “cruel optimism”.⁸

Ligesom Berlant forestiller sig en særlig fortolkning af et køn (kvindelighed) som en genre, er mit argument, at vi kan forestille os en særlig fortolkning af en social kategori (arbejdsløshed) som en genre. Udover sine meget håndgribelige, materielle livsbetingelser er arbejdsløshed også en kulturel levevis, som vi har tillagt en række affektive forventninger og forestillinger – eller med andre ord: en genre. Forventningerne til denne genre er naturligvis primært negative, da arbejdsløshed oftest forbindes med en tilstand af mangel – mangel på penge, mangel på arbejde, mangel på social status, mangel på mening i livet – og et væld af deraf afledte smertefulde eller ubehagelige følelser. Men samtidig er disse smertefulde følelser historisk forankrede og kan siges at ændre sig i takt med, at vores indstilling til lønarbejde og manglen derpå forandres. Præcis hvilke følelser, vi forbinder med genren, har således stor betydning for, hvordan arbejdsløshed indvirker på samfundet – politisk, kulturelt og affektivt.

I den resterende del af denne artikel vil jeg benytte mig af begrebet “arbejdsløshedsgenren” defineret som den konstellation af følelser, der forbindes til arbejdsløshed. Begrebet har den fordel, at det fremhæver, hvordan forestillingen om arbejdsløshed – i lighed med en æstetisk genre – aldrig er en stillestående kategori, men derimod er i konstant historisk bevægelse. Genrer rykker sig i takt med, at vores forventninger til sociale oplevelser forskyder sig, men også i takt med at individuelle bidrag yder indflydelse. I modsætning til mere klassiske magtanalytiske begreber (som ideologi eller diskurs) indebærer genre-begrebet altså en vis grad af agens i forhold til både kunstværker og sociale handlemønstre, eftersom disse betragtes som vigtige i udformningen af vores affektive forventninger.

En anden vigtig implikation ved brugen af genrebegrebet er, at man tvinges til at genoverveje litteraturens forhold til kritik.⁹ Genrer er ikke blot disciplinerende og undertrykkende konstruktioner, men også nødvendige og meningsgivende. De fleste litterære værker indskriver sig fx i specifikke genrer ikke for at opløse disse, men for at genforhandle dem og eventuelt ændre dem i deres billede. På samme vis kan vi ikke uden videre slippe af med de generiske sider ved sociale oplevelser som arbejdsløshed, da disse er vigtige for vores mentale kategorisering og forståelse af situationen. Uden genre, ingen kontekst. Det progressive projekt handler altså mindre om at frigøre mennesket fra genrer helt og aldeles, end det handler om at ændre og justere ved de genrer, vi lever efter, til det bedre. Man kan endda forestille sig genrer, der er progressive og leder til øget menneskelig trivsel eller opgør med social uretfærdighed.

I eftersøgningen af arbejdsløshedsgenren bevæger denne artikel sig nu videre til analyser af litteratur – i første omgang litteratur fra Den store depression. 1930'erne

var det årti, arbejdsløshed for alvor tog livtag med vores kollektive forestillingsevne, idet fænomenet gik fra at være et marginalt problem for “meget få professionelle økonomer” (Walter, 33) til et altoverskygende samfundsproblem, der påvirkede tidens vigtigste offentlige debatter og politikker. 1930’erne er derfor også udgangspunkt for arbejdsløshedens følelseshistorie.

Apati eller indebrændthed?

De to bedst kendte engelsksprogede romaner om arbejdsløshed fra 1930’erne, *Love on The Dole* (1933) og *The Grapes of Wrath* (1939), kan begge betegnes som arbejdsløshedsromaner, idet deres narrative hovedkonflikt drejer sig om arbejdsløshed og den forarmelse, denne oplevelse forestilles at afføde. Jeg definerer *arbejdsløshedsromanen* som en særlig litterær form, der tilhører en større arbejderlitterær tradition, men som har arbejdsløshed som sin centrale plotkonflikt. I forsknings-sammenhæng er arbejder(klasse)litteratur et omdiskuteret begreb, der skiftevis defineres med henvisning til forfatterens klasse-mæssige tilhørsforhold, repræsentationen af manuelt fysisk arbejde, kritikken af realistiske (*bourgeois*) romankonventioner eller brugen af dialekt og forskellige former for “arbejderklassesprog”.¹⁰ Den eksakte definition af arbejderlitteratur er ikke væsentlig i denne sammenhæng – pointen er, at arbejdsløshedsromanen (ligesom arbejderlitteraturen) er optaget af at give stemme til de tavse klasser og repræsentere disses hverdagslige kvaler og undertrykkelse. Selvom arbejdsløshedsromanen således kan siges at tilhøre en større arbejderlitterær tradition, kan den betegnes som en særlig variant, eftersom den udpeger arbejdsløshed som sit centrale hovedærinde. I klassiske arbejderromaner som fx Robert Tressell’s *The Ragged-Trousered Philanthropists* (1914) eller Martin Andersen Nexø’s *Pelle Erobreren* (1906-10) er arbejdsløshed ofte blot ét problem af mange, imens det i arbejdsløshedsromaner er selve motoren for plottets udfoldelse.

I både *Love on the Dole* og *Grapes of Wrath* ser vi eksempler på, hvad jeg vil karakterisere som traditionelle versioner af arbejdsløshedsgenren. Begge romaner repræsenterer nedbrudte mandlige karakterer, der mister tidligere maskuline dyder som virkekraft, arbejdsomhed og ambition, idet de mister deres lønarbejde. I deres sted overtager kvinderne de aktive roller i familierne og bliver de egentlige aktanter, der driver fortællingerne fremad. I *Love on the Dole* nedsænkes far-og-søn Hardcastle i nedadgående spiraler af stigende elendighed og desperation, og i *Grapes of Wrath* beskrives mændene i familien Joad som passive og nedbrudte væsner, der fortaber sig i fortvivelse, indadvendthed og druk.¹¹ På denne måde viser begge romaner med al tydelighed de kønnede aspekter ved den klassiske arbejdsløshedsgenre, idet arbejdsløshed knyttes til mandlig identitet og en decideret maskulin katastrofe.

En sigende illustration af den klassiske arbejdsløshedsgenre er at finde i *Love on the Dole* i en beskrivelse af hovedpersonen Harrys liv på arbejdsløshedsunderstøttelse (*the dole*):

“There was a dull vacuity in his eyes nowadays; he became listless, hard of hearing, saying, “Eh?” when anybody asked him a question.

Nothing to do with time; nothing to spend; nothing to do tomorrow nor the day after; nothing to wear; can't get married. A living corpse; a unit of the spectral army of three million lost men.

Hands in pockets, shoulders hunched, he would slink round the by-streets to the billiard hall, glad to be somewhere out of the way of the public gaze, any place where there were no girls to see him in his threadbare jacket and patched overalls. Stealing into the place like a shadow to seat himself in a corner of one of the wall seats to watch the prosperous young men who had jobs and who could afford billiards, cigarettes and good clothes. (Greenwood, 170)

Ovenstående citat er et eksempel på en tidstypisk trope, der præsenterer den arbejdsløse mand som nedbrudt og kastreret, hvilket illustreres direkte i hans fysiske fremtoning og hans mere og mere vattede attitude. Således portrætteres Harrys arbejdsløshed som en slags fysisk patologi, der i citatet gør hans "øjne tomme", "hørelse svækket" og "skuldre rundede". Derudover beskrives de arbejdsløse som en "spøgelseshær af tre millioner fortabte mænd" i en gentagelse af den klassiske sammenligning af arbejdsløse og levende døde. I dette paradoksale billede fremstilles de arbejdsløse som fantasmagoriske væsner uden direkte indflydelse på deres egen skæbne, men med en slags hjemsgørende tilstedeværelse i samfundet. Og endelig knyttes arbejdsløshed til en specifik genre; altså et særligt følelsesmæssigt og affektivt register, der præges af apati, fortvivelse og nedbrudthed. Denne forståelse af de arbejdsløse er typisk for tiden og går igen i både kulturelle repræsentationer og videnskabelige studier.¹²

Denne overvejende nedbrudte og apatiske livsindstilling rummer dog ikke hele historien om arbejdsløshedsgenren i 1930'erne, hvilket vi også fornemmer i slutningen af citatet. Den arbejdsløse hovedperson, Harry, karakteriseres nemlig ikke blot som følelsetom og duknakket, men også som vred. Vreden retter sig mod det nedgørende "offentlige blik", han føler sig ydmyget af, de "unge mænd i arbejde, som har råd til billard, cigaretter og godt tøj" samt en udefineret social uretfærdighed, der tvinger Harry og andre arbejdsløse i knæ. På denne måde er Harrys vrede måske ikke direkte rettet mod en politisk eller klasse-mæssig fjende, men snarere udtryk for en uregelmæssig, undertrykt eller forsinket form for vrede – noget, jeg her vil kalde indebrændthed. Med afsæt i det engelske udtryk "resentment" kan indebrændthed defineres som en desorienteret tilbagevendende vrede uden direkte afløb, der forstærkes, idet den gentages.¹³

Der kan siges meget om indebrændthed og denne følelses politiske aspekter, men i denne sammenhæng er det tilstrækkeligt at påpege, at selvom indebrændthed ikke er en umiddelbart hævn-gerrig eller revolutionær følelse, er den trods alt rettet udad (snarere end indad) og antagonistisk (mod en (omend sommetider uklar) fjende).¹⁴ Af samme grund har følelsen også et vist potentiale som anstifter af politiske reaktioner og kritik, selvom følelsen ofte beskrives som "reaktiv" eller med Nietzsches ord som en "bedøvelse af smerte gennem følelserne" (s. 93).¹⁵ Det er netop dette kritiske potentiale ved indebrændthed – og dermed også ved forventningen til og følelsen af arbejdsløshed – der kendetegner arbejdsløshedsgenrens virke i 1930'erne. Selvom de arbejdsløse nok blev set som tragiske skæbner og som magtesløse, nedbrudte eller forsmåede mænd, gemte tidens arbejds-

løshedsgenre alligevel på en indestængt frustration, der senere kom til udtryk i en form for vrede og klassekamp.

I et historisk perspektiv kan den indebrændthed, som arbejdsløshedsgenren var med til at kommunikere, således siges at have medvirket til de store socialpolitiske ændringer, der blev indført i kølvandet på 1930'erne. Som den engelske kulturteoretiker Alan Sinfield har påpeget, kan den britiske oprettelse af velfærdsstaten under ledelse af Clement Attlee-regeringen i 1945 forstås som konsekvens af kravet om oprejsning for en forsmået britisk arbejderklasse, der følte sig ydmyget af arbejdsløshed i 1930'erne og fodret til kanonerne i anden verdenskrig (Sinfield). Mellemkrigstidens arbejdsløshedsroman og den parallelt udviklede arbejdsløshedsgenre kan altså siges at have spillet store roller i samtidens politiske landskab, ikke mindst fordi de bar med sig en følelse af indebrændthed, der forstærkedes, så længe uretfærdigheden bestod. På denne måde kom arbejdsløshedsgenren oprindeligt til at deltage i et venstrepolitisk projekt om økonomisk redistribution og anerkendelse af de arbejdsløses urimelige vilkår.

Angst og neoliberalisme

Bevæger vi os imidlertid videre i arbejdsløshedens kulturhistorie, er det tydeligt, at interessen for arbejdsløshed aftog i årene efter anden verdenskrig. Den indlysende årsag til den svigtende kulturelle interesse var, at mange vestlige lande opbyggede velfærdsstater, hvis svorne pligt det var at beskytte borgerne mod arbejdsløshed – man kan endda hævde, at bekæmpelse af de negative konsekvenser ved arbejdsløshed var en af de primære motivationer for de store velfærdsreformer efter anden verdenskrig. I USA lød et centralt aspekt i Roosevelts New Deal på, at staten skulle tilbyde: “relief for the unemployed”. I UK udpegede Beveridge-rapporten lediggang (*idleness*) som en af de fem “giant evils of society” (Burnett). Og i Danmark forpligtede Socialdemokratiet sig mere eller mindre eksplicit på en politik om “fuld beskæftigelse” og en social kontrakt om arbejdsparathed i bytte for velfærd.¹⁶

Selvom massearbejdsløshed i efterkrigstiden fortrak sig som socialt og samfundsmæssigt problem, havde arbejdsløshedsgenren stadig stor indvirkning på de vestlige samfunds selvforståelse og deres kulturelle erindring af de magre år før krigen. I britisk litteratur illustreres denne overlevering af arbejdsløshedsgenren fx i Alan Sillitoes roman *Saturday Night and Sunday Morning* (1958); en bog der opnåede øjeblikkelig kultstatus i 1950'ernes England, og som straks blev filmatiseret og nu betragtes som en klassiker i *kitchen sink*-traditionen. Romanen handler om den unge rebelske arbejderknægt Arthur Seaton, der har fast job på den lokale fabrik, men som lever for weekendens udskejelser. Arthur kan karakteriseres som repræsentativ for den generation, der voksede op efter krigen, eftersom han er fritaget fra den umiddelbare trussel om arbejdsløshed, men samtidig føler en stor utilfredshed ved det forbrugsliv, arbejderklassen havde vundet i efterkrigstidens klassekompromis. Ikke desto mindre betegner han stadig livet efter krigen som bedre end livet før. I en kort passage reflekterer Arthur fx over sin fars historie og hans tid i “the hungry 1930s”:

“ The old man was happy at last, anyway, and he deserved to be happy, after all the years before the war on the dole, five kids and the big misery that went with no money and no way of getting any. And now he had a sit-down job at the factory, all the Woodbines he could smoke [...] and a television set he could look into at home. The difference between before the war and after the war didn't bear thinking about. (Sillitoe, 26-27)

I denne passage illustreres, hvordan arbejdsløshed i disse år lever videre i arbejderklassens hukommelse på trods af efterkrigens høje beskæftigelse. I billedet af Arthurs fader og hans elendige år på arbejdsløshedsunderstøttelse før krigen erindres de generiske sider ved arbejdsløshed. Arbejdsløshedsgenren kan altså siges at ligge delvist slumrende i disse år, men den overleveres samtidig til senere generationer via den britiske arbejderklassens kulturelle hukommelse og livssyn.

Hvis arbejdsløshedsgenren i efterkrigstiden kan siges at ligge slumrende hen, kan 1980'erne kaldes det årti, hvor arbejdsløshed igen gjorde sit indtog i kulturen. I kølvandet på den økonomiske krise i slutningen af 1970'erne blev store grupper gjort overflødige i en grad, som ikke var tænkt mulig i de fede år efter krigen. I Storbritannien aflyste Margaret Thatchers neoliberale reformer tidligere tiders Keynesianske forpligtelse på “fuld beskæftigelse”, og man så genkomsten af massearbejdsløshed, der nåede sin kulmination på 11,3 pct. i 1986. I den britiske kultur oplevede man desuden en genkomst af interessen for arbejdsløshed i punkmusik, tv-serier som *Boys from the Blackstuff* (1982), flere af Ken Loachs socialrealistiske film samt en decideret genkomst af arbejdsløshedsromanen.

Når man betragter den britiske arbejdsløshedsroman efter Thatcher, er det tydeligt, at arbejdsløshed begynder at antage en meget anderledes form, end den gjorde i 1930'erne. Et godt sted at spore denne udvikling er i den skotske forfatter James Kelmans Bookerpris-vindende nyklassiker *How Late It Was, How Late* (1993), som kan læses i forlængelse af den britiske tradition for arbejdsløshedsromaner, selvom dette er forsømt i romanens ellers relativt store reception (Nicoll; Hames; Karl; Kelly). *How Late* er historien om en arbejdsløs mand, Sammy, der mister synet efter en kort visit i politidetentionen. I resten af romanen driver han blindt rundt i Glasgows gader i forsøget på at finde hoved og hale i sin nye situation som ikke blot arbejdsløs, men også ude af stand til at ændre på sine vilkår. I stil med den klassiske arbejdsløshedsroman er der altså hverken meget udvikling i plot eller hovedpersonens psykologi – snarere synes Sammy at have nok besvær med at holde hovedet oven vande i en tilværelse, der er truet fra alle kanter. Sammys liv er ikke blot truet af politiet, der overvåger ham og forstyrrer ham på næsten daglig basis, men også af et socialt system, der behandler ham med mistro og bebrejdelse og af en række tvivlsomme bekendtskaber og påståede allierede.

I Sammy ser vi altså en karakter, der på mange måder minder om de arbejdsløse mandlige karakterer, vi så i de klassiske arbejdsløshedsromaner fra 1930'erne – men med en række modifikationer. Først og fremmest befinder Sammy sig i en situation af konstant trussel, der bedst kan beskrives som en følelsesmæssig tilstand af angst. Sammy føler sig kort sagt angrebet fra alle sider, men idet han i bogstavelig forstand aldrig får de reelle angreb på sit liv at se, forbliver truslen uigennemskuelig gennem hele romanen.¹⁷ Følelsen af angst spejles desuden i romanens form, idet

romanens fortælleperspektiv er begrænset til Sammys perspektiv via teknikken fri indirekte stil, som ofte associeres med modernismens bevidsthedsfremstillinger. Vi ser med andre ord handlingen gennem Sammys (blinde) øjne og er lige så meget i vildrede over situationen, som han selv er. På tilsvarende vis er følelsen af angst gengivet i romanens skrivestil, der ofte fremstår abrupt, elliptisk og med hurtigt skiftende rytmer og intensiteter. Et eksempel er en passage, hvor Sammy tager et længe ventet og afslappende bad, men pludselig bliver i tvivl om han har låst sin hoveddør:

“ He had left the living-room and bathroom doors open so he could hear it uninterrupted and that fucking outside door man he hadnay fucking snibbed it for fuck sake he hadnay fucking snibbed it! imagine no even snibbing the fucking thing! fucking idiot man, fuck sake, crazy fucking
 Okay. He breathed in through his nose, relaxed the shoulders. He should have snibbed it but that was daft, imagine forgetting to snib it. What would it have done but it would not have done fuck all, if they wanted in man, if they wanted in they would fucking get in. End of story. Sodjers or fucking junky fucking shooting-up bastards, if they wanted in they would get in; simple as that. (Kelman, 154)

Ovenstående citat udsætter læseren for en række affektive påvirkninger og registre – som man kunne kalde en slags angstens fænomenologi – via sin stil, rytme og intensitet. Sprogets opbyggende spænding og de repetitive mønstre omkring ordene “fuck” og “snib” mimer den kropslige og mentale oplevelse af angst, der ovenfor næsten kammer over i et regulært angstanfald, inden det afbrydes med ordet “Okay” i midten af citatet. Efter en tilkendegivelse af at hovedpersonen beroliger sig selv med en dyb vejrtrækning, fortsætter det angstfulde tankemønster i næste afsnit. På denne måde drejer romanen sig bogstaveligt talt om angst, idet denne følelse ikke blot kommunikerer i romanens tematik og persongalleri, men også i dens stil- og formsprog.

Med springet fra 1930’erne til tiden efter Thatcher kan vi altså udlede en forskydning af de følelsesmæssige registre, der kommunikerer af arbejdsløshedsromanen. Denne forskydning i arbejdsløshedsromanen bør forstås i sammenhæng med en større følelseshistorisk glidning i arbejdsløshedsgenren: Fra at være forbundet med en række følelser som apati, nedbrudthed og indebrændthed, forbindes genren efter 1980’erne med en uset grad af angst. Med dette menes naturligvis ikke, at alle arbejdsløse fra den ene dag til den anden gik fra at være indebrændte til at være angste, men snarere at de kulturelle generiske forventninger til oplevelsen rykkede sig. En del af forklaringen på denne forrykkelse kan tilskrives neoliberalismens gradvise opløsning af det “sociale sikkerhedsnet” for de arbejdsløse.¹⁸ I retrospekt er det desuden klart, at arbejdsløshedsgenrens bevægelse fra indebrændthed til angst vidner om den større rekonfigurering af arbejdsmarkedet, som foregik på samme tid; fra et fordistisk arbejdsmarked med en social kontrakt, der indebar relativ job-sikkerhed for de inkluderede, til et prekært arbejdsmarked med løsansættelser og stigende eksistentiel usikkerhed.¹⁹ På denne måde kan arbejdsløshed siges at være blevet reformuleret fra en relativt stabil social kategori, som primært indebar samfundets nederste trin – de uundgåelige tabere, der var relativt nemme at identificere

– til i dag at være en mere allestedsnærværende fare, der truer et større antal end før, og som kan dukke op fra tid til anden ud af det blå.²⁰

Angst er selvfølgelig blot én af de følelser, som arbejdsløshedsgenren er blevet knyttet til i nyere tid. Foruden angst kan arbejdsløshed fx siges at være forbundet med en hidtil uset grad af personlig skam (Aarhus), der kommer til udtryk i lovgivning og nye følelsesregler for de arbejdsløse og får stemme i en række nyere danske fortællinger om socialt udsatte (Aarhus og Haarder). Eftersom arbejdsløshedsgenren skal forstås som en konstellation af affektive forventninger, ville en større kortlægning af hele arbejdsløshedsgenren være for omfattende for denne artikel. Ikke desto mindre er forskydningen fra indebrændthed til angst en af de større tektoniske forskydninger i vores kulturelle forhold til arbejdsløshed, som er vigtig at være opmærksom på, hvis man vil forstå, hvordan arbejdsløshed virker i dag.

Fra klassekamp til højrepopulisme

Hvis man godtager denne artikels argument om, at der er sket en forskydning i forholdet til arbejdsløshed, bliver det næste naturlige spørgsmål, hvad denne forskydning muliggør og interagerer med i vores samtid. Hvilke kulturelle og politiske reaktioner kan vi fx forvente af den massearbejdsløshed, som er i gang med at blive affødt af COVID-19? Og hvordan hænger disse reaktioner sammen med de følelser, vi forbinder med arbejdsløshedsgenren?

Som tidligere nævnt sætter arbejdsløshedsgenren rammerne for, hvordan arbejdsløshed kan agere som kulturel og politisk forestillingskraft. Idet arbejdsløshedsgenren har ændret karakter, har den altså også ændret virkemåde. I modsætning til indebrændthed er angst fx ikke en direkte antagonistisk følelse, der retter sig mod en fjende, og angstfølelsen kan således siges at være mindre velegnet til politisk mobilisering, klassekamp, revolution osv. Dette tab af antagonisme forklarer delvist, at forestillingen om arbejdsløshed nu om dage sjældnere knyttes til et venstreorienteret politisk projekt om økonomisk redistribution, end det var tilfældet i 1930'erne. Mens forestillingen om arbejdsløshed i 1930'erne fungerede som en vigtig politisk figur for venstrefløjen – i kampen for solidaritet og anerkendelse af tidligere udstødte grupper – er den i stigende grad blevet indoptaget af højrefløjen og nostalgiske politikere, der søger en tilbagevenden til tidligere tiders privilegier eller en xenofobisk udelukkelse af migrantarbejdere. Nu om dage er det særligt højrepopulisterne, der bygger deres politiske platforme op omkring frygten for arbejdsløshed, hvilket man måske tydeligst så i tilfældet Donald Trump, som kulminerede sin indsættelsestale med ordene: “We will bring back our jobs. We will bring back our borders. We will bring back our wealth. And we will bring back our dreams.” På denne måde taler højrepopulister som Trump direkte til arbejdsløshedsgenren, men *framer* den, således at den passer ind i en autoritær og xenofobisk virkelighedsopfattelse.

Det ville dog være en fejl hermed at afskrive den moderne arbejdsløshedsgenre som en højreorienteret eller reaktionær genre, eftersom der i princippet intet er til hinder for, at de følelser, genren mobiliserer, skulle kunne appelleres til af venstrefløjen. Det er en strategisk fejlslutning at hævde, at højrefløjen taler til visse

følelser (frygt, nostalgi, vrede osv.), mens venstrefløjen taler til andre (medfølelse, håb, glæde osv.). Venstrefløjen appellerer fx selv til angst, når den advarer mod klimakrise, fascisme, nedbrydelsen af solidaritet og medmenneskelighed eller tabet af privatliv. Hvis arbejdsløshedsgenren igen skal blive en progressiv forestillingsfigur, som den kan påstås at have været i 1930'erne, da den var medårsag til et opgør med frimarkedskapitalisme og dæmoniseringen af fattige, er den altså nødt til at blive generobret af en progressiv politisk bevægelse.

Det er vigtigt at huske på i vores igangværende COVID-19-krise. Der er ingen tvivl om, at arbejdsløshedskrisen er i færd med at skabe et væld af angst og andre smertefulde følelser rundt omkring i samfundet – ikke blot for de arbejdsløse, men for alle, som føler sig truet eller frygter for deres familiers fremtid. I denne kontekst bliver det væsentlige spørgsmål, hvem der formår at tale til disse følelser i udformningen af deres politiske projekt.

Noter

- 1 Studier af arbejdsløshedens idéhistorie inkluderer Burnett; Denning; Keyssar; Perry. De få litterære studier af arbejdsløshed, der eksisterer, som Kohlmann og Mason, fokuserer på litteraturens diskussion med specifikke politiske og moralske diskurser om lediggang snarere end arbejdsløshed som levevis og kulturel forestilling. Studier af arbejderlitteratur, som Haywood; Clarke and Hubble; Kirk; Klaus og Fox, diskuterer somme tider arbejderlitteraturens forhold til arbejdsløshed, men kun som ét tema blandt mange i en større arbejderlitterær tradition.
- 2 Se fx Jahoda et al.s klassiske “Marienthal studie”, der essentialiserer arbejdsløshedserfaringen, eftersom arbejdsløshed fortolkes som et afsavn (*deprivation*) af forskellige psykiske og sociale behov, der er essentielle for menneskelig trivsel.
- 3 “The modern sense of unemployment depends upon its separation from the associations of idleness; it describes a social situation rather than a personal condition” (Williams 2011, 275).
- 4 Begrebet følelsesstruktur (*structure of feeling*) var et nøglebegreb for Williams’ “kulturelle materialisme”, og han så kunst- og genreanalyser som essentielle for sammenligningen af historisk specifikke følelsesstrukturer: “this is a way of defining forms and conventions in art and literature as inalienable elements of a social material process [...] as the articulation (often the only fully available articulation) of structures of feeling” (Williams 1977, 133).
- 5 Se fx Moretti.
- 6 Inspireret af Foucaults begreb om diskurs har John Frow defineret genrer som “performative structures that shape the world in the very process of putting it into speech” (Frow 18) – og altså som former for magt. Denne definition af genre ligger tæt op af min egen, selvom jeg nedvurderer normativitetens jerngreb en smule.
- 7 “For femininity to be a genre like an aesthetic one means that it is a structure of conventional expectation that people rely on to provide certain kinds of affective intensities and assurances” (Berlant 2008, 4).
- 8 “A relation of cruel optimism exists when something you desire is actually an obstacle to your flourishing” (Berlant 2011, 1).
- 9 For nylig er begrebet om kritik bl.a. blevet diskuteret i Felski; Bolt og Sharma.
- 10 Se fx Klaus; Haywood; Snee; Kirk; Fox for en række vægtige definitioner af begrebet arbejderlitteratur (*working-class fiction*). Se også Hubble for en nylig kritisk diskussion af begrebet.

- 11 En undtagelse er sønnen Tom Joad, der i romanen gennemgår en politisk radikaliseringsproces og til slut tilslutter sig arbejderbevægelsen. Tom er dog et specielt tilfælde, eftersom han har været i fængsel det meste af sin ungdom og således aldrig har været fast del af det kønsopdelte arbejdsmarked, som eksisterede på den tid.
- 12 Dorothea Langes fotografier fra depressionen bør her nævnes, men også videnskabelige studier som de mange arbejdsløshedsetnologier, der udkom i tiden: Bakke; Beales og Lambert; Cohen; Jahoda et al.; Orwell; Temple.
- 13 Det engelske begreb for indebrændthed, *resentment*, er måske en bedre betegnelse for denne følelse, eftersom ordet stammer fra det oldfranske *re-sentir* (genføle) og således i sin etymologi indebærer et element af gentagelse, der er essentiel for følelsens fænomenologi.
- 14 Studier af “resentment” som fx Brown; Engels og Fassin er generelt uenige om de politiske potentialer forbundet med følelsen, idet nogle beskriver følelsen som “kreativ”, imens andre beskriver den som “reaktiv”. Ikke desto mindre synes de fleste at være enige om, at følelsen er en slags politisk “energikilde” (Bowles), der kan levere følelsesmæssig ammunition til forskellige politiske projekter.
- 15 Nietzsches begreb om “ressentiment” er selvfølgelig ikke helt forligelig med indebrændthed, eftersom ressentiment for Nietzsche ikke stammer fra moral. For Nietzsche forholder det sig snarere omvendt; den vestlige (slave)moral stammer fra ressentiment. Ikke desto mindre har de to følelser ressentiment og indebrændthed sammenlignelige fænomenologiske udtryk.
- 16 I Danmark er arbejdspligten lovfæstet med grundloven fra 1849 og §75: “Til fremme af almenvellet bør det tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for arbejde på vilkår, der betrykker hans tilværelse.” Arbejdspligten indebærer dog ikke nødvendigvis et krav om fast *løn-arbejde*, som det tilstræbes i efterkrigstidens forpligtelse på fuld beskæftigelse.
- 17 Som den relativt store sekundærlitteratur om angst påpeger, er angst, i modsætning til frygt, kendetegnet ved sin vaghed, fremtidsorientering (“future-orientedness” (Ngai, 2009)) og sin mangel på fast objekt. Se også følgende definitioner: “anxiety is a physically embodied state involving mental and emotional distress, combined with a diffuse sense of uneasiness about a coming event” (Jackson og Everts, 2793). “Anxiety is certainly a negative apprehension of the future, but fear, it will be argued, is an anticipation of a present threat or danger” (Barbalet, 156).
- 18 Roger Bromley har tilsvarende påpeget at klassesematikken i britisk litteratur og film efter Thatcher antager en næsten spøgelsesagtig tilstedeværelse, hvor arbejderklassen repræsenteres som hjemsøgt af en fjende, der sjældent giver sig til kende (Bromley, 53).
- 19 Se fx Standing; Ross; Beck.
- 20 Sociologen Tom Boland har argumenteret for, at arbejdsløshed som social oplevelse har ændret sig fra at basere sig på eksklusion til at basere sig på en “permanent liminalitet”, der skyldes de prekære livsbetingelser fremavlet af neoliberalismen (Boland og Griffin).

Litteratur

Bakke, E. Wight (1933): *The Unemployed Man: A Social Study*, London: Nisbet.

Barbalet, J. M. (1998): *Emotion, Social Theory, and Social Structure: A Macrosociological Approach*, 1. udg., Cambridge: Cambridge University Press.

Beales, H. L. og R. S. Lambert (red.) (1973): *Memoirs of the Unemployed*, faksimile af 1934 udg., East Ardsley: EP Publishing.

- Beck, Ulrich (2000): *The Brave New World of Work*, Cambridge: Polity.
- Berlant, Lauren (2008): *The Female Complaint: The Unfinished Business of Sentimentality in American Culture*, Durham: Duke University Press.
- Berlant, Lauren (2011): *Cruel Optimism*, Durham: Duke University Press.
- Boland, Tom og Ray Griffin (2015): *The Sociology of Unemployment*, Oxford: Oxford University Press.
- Bolt, Mikkel og Devika Sharma (2017): "Kulturkritik nu", i *K&K – Kultur og Klasse* 122, s. 3–4.
- Bowles, M. J. (2003): "The Practice of Meaning in Nietzsche and Wittgenstein", i *The Journal of Nietzsche Studies* 26.1, s. 12-24.
- Bromley, Roger (2000): "The Theme that Dare not Speak its Name: Class and Recent British Film", i *Cultural Studies and the Working Class*, London: Bloomsbury, s. 51-68.
- Brown, Wendy (1993): "Wounded Attachments", i *Political Theory* 21.3, s. 390-410.
- Burnett, John (1994): *Idle Hands: The Experience of Unemployment, 1790-1990*, London: Routledge.
- Clarke, Ben og Nick Hubble (red.) (2018): *Working-Class Writing: Theory and Practice*, New York: Palgrave Macmillan.
- Cohen, Max (1945): *I Was One of the Unemployed*. London: V. Gollancz.
- Denning, Michael (2010): "Wageless Life", i *New Left Review* 66, s. 79-97.
- Engels, Jeremy (2015): *The Politics of Resentment: A Genealogy*, University Park: Penn State University Press.
- Fassin, Didier (2013): "On Resentment and Ressentiment: The Politics and Ethics of Moral Emotions", i *Current Anthropology* 54.3, s. 249-67.
- Felski, Rita (2015): *The Limits of Critique*, Chicago: University of Chicago Press.
- Fox, Pamela (1994): *Class Fictions: Shame and Resistance in the British Working Class Novel, 1890-1945*, Durham. Duke University Press.
- Frow, John (2005): *Genre*, New York: Routledge.
- Greenwood, Walter (1983): *Love On The Dole*, London: Penguin Books.
- Hames, Scott (2010): "Eyeless in Glasgow: James Kelman's Existential Milton", i *Contemporary Literature* 50.3, s. 496–527.
- Haywood, Ian (1997): *Working-Class Fiction: From Chartism to Trainspotting*, London: Northcote House.
- Highmore, Ben (2017): "Habitat's Scenographic Imagination", i *Journal of Design History* 30.1, s. 33-49.
- Hopkins, Chris (2019): *Walter Greenwood's "Love on the Dole": Novel, Play, Film*, Oxford: Oxford University Press.
- Hubble, Nick (2017): *The Proletarian Answer to the Modernist Question*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Jackson, Peter og Jonathan Everts (2010): "Anxiety as Social Practice" i *Environment and Planning A* 42.11, s. 2791–806.
- Jahoda, Marie et al. (2002): *Marienthal: The Sociography of an Unemployed Community*, New York: Routledge.
- Karl, Alissa (2014): "Things Break Apart: James Kelman, Ali Smith, and the Neoliberal Novel" i Alison Shonkwiler og Leigh Claire La Berge (red.): *Reading Capitalist Realism*, Iowa City: University of Iowa Press.
- Kelly, Aaron (2013): *James Kelman: Politics and Aesthetics*, new ed., Bern: Peter Lang.
- Kelman, James (1994): *How Late It Was, How Late*, London: Secker and Warburg.
- Keyssar, Alexander (1986): *Out of Work: The First Century of Unemployment in Massachusetts*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Kirk, John (2009): *The British Working Class in the Twentieth Century*, Cardiff: University of Wales Press.
- Klaus, H. Gustav (1985): *The Literature of Labour: Two Hundred Years of Working-Class Writing*, Brighton: Harvester Press.
- Kohlmann, Benjamin (2014): "Versions of Working-Class Idleness: Non-Productivity and the Critique of Victorian Workaholicism", i Monika Fludernik og Miriam Nandi (red.): *Idleness, Indolence and Leisure in English Literature*, London: Palgrave Macmillan, s. 195-214.
- Mason, Jody (2013): *Writing Unemployment: Worklessness, Mobility, and Citizenship in Twentieth-Century Canadian Literatures*, Toronto: University of Toronto Press.
- Moretti, Franco (2005): *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for a Literary History*, London: Verso.
- Ngai, Sianne (2007): *Ugly Feelings*, Cambridge: Harvard University Press.
- Nicoll, Laurence (2001): *Existentialism in the Novels of James Kelman*, Edinburgh: University of Edinburgh.
- Nietzsche, Friedrich (2006): "*On the Genealogy of Morality*" and *Other Writings: Revised Student Edition*, red. Keith Ansell-Pearson, 2. udg., Cambridge: Cambridge University Press.
- Orwell, George (2001): *The road to Wigan pier*, London: Penguin.
- Perry, Matt (2000): *Bread and Work: The Experience of Unemployment 1918-39*, London: Pluto Press.
- Ross, Andrew (2010): *Nice Work If You Can Get It: Life and Labor in Precarious Times*, New York: NYU Press.
- Sillitoe, Alan (2006): *Saturday Night and Sunday Morning*, New York: Harper Collins.
- Sinfield, Alan (2004): *Literature, Politics and Culture in Postwar Britain*, London: A&C Black.
- Snee, Carole (1979): "Working-Class Literature or Proletarian Writing?" i Jon Clark et al. (red.): *Culture and Crisis in Britain in the Thirties*, London: Lawrence & Wishart, s. 165-91.
- Standing, Guy (2014): *The Precariat: The New Dangerous Class*, London: Bloomsbury Academic.
- Steinbeck, John (2006): *The Grapes of Wrath*, New York: Penguin.
- Temple, William (red.) (2014): *Men Without Work: A Report Made to the Pilgrim Trust*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, Raymond (1977) *Marxism and Literature*, Oxford: Oxford University Press.
- Williams, Raymond (2011): *Keywords, a Vocabulary of Culture and Society*, New York: Routledge.
- Aarhus, Mathies Græsborg (2018): "Skammen og dens brødre: Arbejdsløshed, maskulinitet og klassekam", *K&K – Kultur og Klasse* 125, s. 179–98.
- Aarhus, Mathies Græsborg og Jon Helt Haarder (under udgivelse): "The Unemployed. From guilt to Shaming the Jobless in the Welfare State" i Heidi Vad Jønsson, Niklas Olsen og Jannick Schou (red.): *Key Political Actors in the Danish Welfare State*.